

П.О. СУХИЙ, М.-Т. М. АТАМАНЮК

ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕДКАРПАТТЯ

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

П.О. СУХИЙ
М.-Т. М. АТАМАНЮК

ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕДКАРПАТТЯ

МОНОГРАФІЯ

Чернівці

**Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

2021

УДК 911.3:332.3-047.44](477.8)

С 912

Рекомендовано вченою радою
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 10 від 28.10.2019 р.)

Рецензенти :

Перович Лев Миколайович, доктор технічних наук, професор,
завідувач кафедри кадастру територій Інституту геодезії НУ
«Львівська політехніка»

Бондаренко Леонід Едуардович, доктор географічних наук,
професор кафедри геодезії та картографії географічного факультету
Київського національного університету ім. Т. Шевченка

Сухий П.О., Атаманюк М.-Т.М.

С 912

Земельні ресурси Українського Передкарпаття : монографія /
П.О. Сухий, М.-Т. М. Атаманюк. - Чернівці : Чернівець. нац. ун-т
ім. Ю. Федьковича, 2021. – 256 с

ISBN 978-966-423-583-6

У монографії розглянуто теоретико-методологічні засади сучасної системи землекористування в Україні. Здійснено аналіз передумов формування структури і функціонального використання земельного фонду, проведено структурно-функціональний аналіз сучасного землекористування та розглянуто сутність економіко-географічної діагностики земельних ресурсів території Українського Передкарпаття.

Для фахівців у сфері землеустрою, управління регіональним розвитком, економічної та соціальної географії, викладачів, аспірантів, студентів географічних, екологічних факультетів.

УДК 911.3:332.3-047.44](477.8)

ISBN 978-966-423-583-6

© Чернівецький національний університет
ім. Юрія Федьковича, 2021

© Сухий П.О., Атаманюк М.-Т.М., 2021

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	5
ПЕРЕДМОВА	6
ЧАСТИНА 1	
СИСТЕМА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ:	9
ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ	
1.1. Теоретико-методичні основи економіко-географічної оцінки використання земельного фонду	9
1.2. Методичні принципи, прийоми і технології дослідження структури і функцій землекористування	19
1.3. Ретроспективний аналіз досліджень структурно-функціональних особливостей земельного фонду	33
ЧАСТИНА 2	
АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ І ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕДКАРПАТТЯ	42
2.1. Роль природно-географічних чинників у формуванні та розвитку структури земельного фонду Українського Передкарпаття	42
2.2. Соціально-економічна складова структуризації і функціонування земельного фонду	61
2.3. Еколого-географічні передумови існуючої структуризації та функціонального використання земельного фонду	75
2.4. Природно-господарське районування території Українського Передкарпаття	81
ЧАСТИНА 3	
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У ПЕРЕДКАРПАТТІ .	99
3.1. Структурно-функціональний аналіз використання земель Українського Передкарпаття	99
3.2. Землі сільськогосподарського призначення	102
3.3. Землі лісгосподарського призначення	111
3.4. Землі житлової та громадської забудови	115
3.5. Землі водного фонду	121
3.6. Малопродуктивні землі	125
3.7. Землі особливого призначення	128

ЧАСТИНА 4	
ЕКОДІАГНОСТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕДКАРПАТТЯ	133
4.1. Екодіагностика функціонального використання земель	133
4.2. Система рекомендацій ефективного територіально-функціонального використання земельного фонду регіону	155
ПІСЛЯМОВА	164
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	168
ДОДАТКИ	186
ABSTRACT	252

**Перелік умовних позначень,
символів, одиниць, скорочень і термінів**

АСГО – активний сільськогосподарський обіг
АТ – акціонерне товариство
АТГ – адміністративно-територіальна громада
АТО – адміністративно-територіальна одиниця
АТУ – адміністративно-територіальний устрій
ВАТ – виробниче акціонерне товариство
ГІС – географічна інформаційна система
ДГХП – державне гірничо-хімічне підприємство
ДРЕС – державна районна електростанція
ЗКУ – земельний кодекс України
ЗР – земельні ресурси
КСП – колективне сільськогосподарське підприємство
МТК – міжгалузеві територіальні комплекси
ПГР – природно-господарський район
ПГТВ – природно-господарський територіальний виділ
Пд-Сх – південний схід
Пн-Зх – північний захід
ПНО – потенційно-небезпечні об'єкти
ПТК – природно-територіальні комплекси
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
ТУП – територія Українського Передкарпаття
УП – Українське Передкарпаття

ПЕРЕДМОВА

Земельні ресурси – найцінніше з багатств, якими володіють люди. Від нашого ставлення до землі та господарської діяльності залежить наше майбутнє. Земельний фонд України становить 5,7 % території Європи. На загальноєвропейському тлі його вирізняє висока частка сільськогосподарської освоєності, особливо в її структурі частка ріллі, що пов'язано з високою природною якістю українських земель. Окрім того, земля є основним засобом виробництва в сільському, лісовому господарствах і просторовим базисом розміщення об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури.

Зважаючи на географічне положення, природні особливості території Українського Передкарпаття, які зумовлюють суттєві територіальні відмінності у структурі земельного фонду, та господарську діяльність людини, внаслідок якої сформована спеціалізація та структура виробництва, які зумовлені природно-географічними, соціально-економічними та історичними чинниками, дослідження території Українського Передкарпаття особливо актуальне в умовах сьогодення. На основі територіального поділу праці та особливостей використання земельного фонду формуються своєрідні природно-господарські утворення, яким притаманна певна спеціалізація, розташування, організація території та характер антропогенного навантаження на земельні ресурси. Розвиток сільського та лісового господарства, а в нинішній час – рекреаційної галузі виокремлює досліджувану територію з-поміж інших на теренах України.

За мету дослідження було поставлено виявлення просторових особливостей розподілу та використання земельного фонду, його антропогенізації, проведення природно-господарського районування та розробка рекомендацій для оптимізації сучасного збалансованого землекористування на території Українського Передкарпаття: проаналізувати й узагальнити теоретико-

методологічні положення та наукові напрацювання соціально-економічної та природничої географії з питань земельних ресурсів, землеустрою, екодіагностики та районування території; здійснити структурно-функціональний аналіз чинників формування земельного фонду регіону дослідження; провести природно-господарське районування території Українського Передкарпаття з урахуванням існуючої структури землекористування та наявної соціально-економічної ситуації; з'ясувати географічні особливості формування структури земельного фонду сучасного стану його використання, дослідження особливостей антропогенного впливу на стан і якість основних категорій земель; обґрунтувати показники, критерії та вдосконалити методику оцінювання екодіагностики земельного фонду території Українського Передкарпаття; визначити можливості та обґрунтувати рекомендації з оптимізації землекористування в досліджуваному регіоні.

Теоретико-методологічну основу монографії становлять фундаментальні положення теорії, методології суспільної і конструктивної географії, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Комплексність і багатоаспектність проблематики формування, розподілу та використання земельного фонду вимагає застосування кількох груп методів пізнання, основні з яких є – загальнонаукові (аналізу, синтезу, класифікації, типізації, експертного оцінювання).

При дослідженні структури та функцій землекористування в роботі використано низку підходів, зокрема: географічний, екологічний та інформаційний. Головним принципом дослідження земельних ресурсів обрано геосистемний, з-поміж інших використовувалися принципи інваріантності, оцінковості, конструктивізму, структурно-географічний, структурно-функціональний та організаційно-просторовий. При обробці даних і картографуванні одержаних результатів застосовувалося багатофункціональне програмне забезпечення Excel, Statistica та

програмно-інформаційні платформи ArcViewGis 3.2, MapInfo Proffesional 8.0.

Нормативно-правовим та інформаційним підґрунтям монографії стали закони та постанови, прийняті Верховною Радою України з проблем земельної реформи та землеустрою, нормативні документи, які регламентують порядок і спосіб використання земельних ресурсів, матеріали Головних управлінь державної статистики та земельних ресурсів у Львівській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях, монографічна та довідкова література, матеріали періодичних видань, наукових конференцій, аналітичні розрахунки авторів.

На основі опрацювання значного масиву літературних, статистичних джерел, матеріалів і результатів авторських досліджень у монографії: проведено комплексну економіко-географічну оцінку стану сучасного землекористування регіону дослідження, що дозволило виявити типові та особливі риси; обґрунтовано сучасне межування території Українського Передкарпаття як природно-господарської області; застосовано методику економіко-географічної діагностики функціонального використання земель для досліджуваного регіону на різних територіально-ієрархічних рівнях; обґрунтовано основні рекомендаційні заходи ефективного територіально-функціонального використання земельних ресурсів за блоковою структурою.

ЧАСТИНА 1

СИСТЕМА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ

1.1. Теоретичні основи структурно-функціонального аналізу використання земельного фонду

Земельний фонд – найцінніше з багатств, якими володіють люди. Від того, як ми бережемо землю, наскільки дбайливо господарюємо на ній, залежить наше майбутнє. Земельний фонд України становить 5,7 % території Європи, при цьому на загальноєвропейському тлі його вирізняє висока частка сільськогосподарської освоєності та залучення сільськогосподарських угідь до активного господарського обліку (особливо ріллі), що пов’язано з високою природною родючістю українських земель та однією з найбільших на континенті питомою вагою в їхньому складі чорноземів. За даними Державного агентства земельних ресурсів України, на початок 2018 р. сільськогосподарські угіддя України становили 18,9 % загальноєвропейських, а рілля, відповідно – 26,9 %. На території нашої країни сільськогосподарські угіддя займають 41,84 млн га, або 69,3 % території, зокрема 33,19 млн га ріллі (55 %), налічується 7,03 млн. га природних кормових угідь (сіножатей і пасовищ) – 12,6 %. Незважаючи на такі показники, доводиться констатувати, що ефективність використання земельного фонду України значно нижча за пересічноєвропейські показники, а структура історично-сформованого земельного фонду потребує оптимізації [8].

Категорія “земельний фонд України” у чинному законодавстві умовна, оскільки вона не має загальноосвітнього юридичного визначення у Земельному кодексі України у зв’язку з використанням поняття “землі України”. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає *земельний фонд* як загальну площу земель, які входять до адміністративно-

територіальної одиниці, або сукупність земель усіх форм власності [82]. Попередником земельного фонду України був Єдиний державний земельний фонд СРСР, що базувався на виключній державній власності на землю. Україна лише розпоряджалися цим фондом у межах своєї території. З розпадом СРСР у 1991 р. виключним власником усіх земель у межах території України стала українська держава. З прийняттям 30 січня 1992 р. Закону України «Про форми власності на землю» та Земельного кодексу України монополію держави на земельну власність скасовано. Поряд з державною в Україні було введено колективну і приватну власність на землю. Отже, категорія “Єдиний державний земельний фонд” втратила свій первісний правовий зміст [84]. Відповідно до ст. 18 ЗК України, до земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об’єктами [82].

Територія України характеризується унікальним комплексом фізико-географічних, ландшафтних, гідрологічних, структурно-геологічних і інших параметрів, що зумовило формування в її межах значної кількості видів та об’єктів природних ресурсів. За оцінками Ради по вивченню продуктивних сил України, найбільш цінні з-поміж природних ресурсів земельні (72%) і мінерально-сировинні (26%). Але це аж ніяк не применшує еколого-економічного значення водних, лісових, рекреаційних ресурсів, фауністичних та флористичних ресурсів у створенні сприятливих умов для життєдіяльності населення та збалансованого розвитку економічного потенціалу держави. Від характеру і рівня ефективності використання землі залежить розвиток продуктивних сил, масштаби виробництва і матеріальне благополуччя народу. Земельні ресурси необхідні всім галузям господарства, однак їх роль у різних сферах суспільного виробництва неоднакова. Якщо в промисловості, крім добувної, земля є лише просторовим базисом, то в сільському господарстві вона – головний засіб виробництва. Роль землі в сільськогосподарському виробництві визначається тим, що їй притаманна специфічна унікаль-

ABSTRACT

In the first section of the monograph "Land Use System: Theoretical and Methodological Principles" the basic and related concepts as land use, land resources, structure and distribution of land resources, land purpose, category of land are brought to light, basic principles and attitudes to the research of land resources are detected. That is, the land requires a special approach to the organization of its use; all its features, characteristics, its distribution and use, create a structure of land resources, thus envisages the distribution of land by area and its classification by specific characteristics.

We considered land resources concept from two points of view. On the one hand from the purpose of the land context in order to conduct a research of every category helped us to distinguish and trace the structure, functional land use, distribution areas in terms of administrative-territorial units. On the other hand the combined interaction of all land categories by its purpose, economic use and anthropogenic load at the global level, in our opinion, has led to the study of land resources from another perspective – the structural and functional changes, dynamics and their eco-destructiveness, constituting eco diagnostics of the area under the study from the point of view of natural-geographical, socio-economic and ecological-geographical factors of land resources formation in the Ukrainian Pre-Carpathians. Being developed in space and time, the land fund has undergone industrial, informational, legislative, spatial, structural and agrarian influences, which formed a single system of land use.

The second section "Analysis of the Preconditions for the Structure Formation and Functional Use of the Ukrainian Pre-Carpathians Land Fund" is devoted to natural-geographical, socio-economic and ecological-geographical factors of land resources formation. The territory of the Ukrainian Pre-Carpathians located between the Podil Upland and the Ukrainian Carpathians, in the natural aspect is distinguished by landscape diversity, originality of natural conditions and resources, as well as the peculiarities of their socio-economic use. This has been stemmed from barrier-contact location of the region in the area of integrative interaction of mountain and plain lands; belonging to the zone of ancient, long-lasting and intensive in their degree of anthropogenic transformation landscapes, their revision of agricultural and forestry use.

The formation of the modern structure of the land fund is significantly affected by a group of socio-economic factors, the main of them are: economic and geographical location of the area under the study, number, nature of population settlement and employment, level of transport and social infrastructure development, natural and economic potential of the region. Each of the factors mentioned above in the context of the Ukrainian Pre-Carpathians territory formation is divided into derivative structural elements, functioning and using the land fund of the studied territory.

The considerable length of the Ukrainian Pre-Carpathians territory from the north-west to the south-east is a significant district-forming factor. The bordering position of the region under study contributes to the development of European integration processes with such countries as Romania and Poland as direct neighbours of the first order. These and other socio-geographical factors contribute to the integrated development of the area and have significantly affected the profitability of the economic and geographical location. These characteristics determined the essential peculiarities of economic development of the territory, the uniqueness of lifestyles and household management in the foothills, the common structure of natural resource potential and so on.

The ecological state of the area is determined not only by the introduction of pollutants, radical changes in landscape complexes due to human economic activity, but in some cases may depend on natural factors. Therefore, an important aspect of the research and analysis of the current environmental situation of the territory is a set of studies that considers the geological and geomorphological conditions and structure of the territory, that determine the development of dangerous exogenous and endogenous processes, and is a prerequisite for the formation of certain soil types; groundwater and groundwater regime in combination with meteorological conditions of the territory (precipitation) gives an idea of migration, flow and quality of surface waters, so as underground waters and groundwater in particular. Landscape conditions of the territory made it possible to analyze the ecological state in terms of the extent of the territory resilience to transformation. These and a number of other factors had a decisive impact on the formation of the ecological state of the area under study.

The third section of the monograph "Structural and Functional Analysis of Modern Land Use in the Pre-Carpathians" examines the modern structure of the land fund of the Ukrainian Pre-Carpathians, having

been formed over a long period of time under the influence of various factors. Heterogeneity of the surface, favourable natural and climatic conditions, long-term economic development of the studied area has led to a radical transformation of the environment. The total area of land under the study is 14,262.4 thousand hectares, and their distribution by main categories has an essential territorial differentiation, that had been significantly affected for a long period of time by the number of natural, geographical, and in recent times - socio-economic factors.

Structural and functional analysis of land use in the studied area showed that among all categories of land use the dominant one is agricultural land with 62% of the total. Forestry lands rank second in the district in terms of area after agricultural lands. The area of forests and other covered areas numbers 389.02 thousand hectares (27.3%), with 360.23 thousand hectares of them covered with forest vegetation. The third largest share of occupied lands in the Pre-Carpathians are lands of industry, transport, communications, energy, defence and other purposes – 4.5%. As of 01.01.2017, 905.24 thousand hectares (3.9% of the total area) were allocated for built-up lands on the territory of the study, and 2.3% of the UE territory accounted for the lands of the water fund, the largest share of them is occupied by natural watercourses (47.8%). Areas under anthropogenic watercourses (22.2%), ponds (22.0%), reservoirs (6.3%) have much lower percentage values.

The shares of lakes, coastal and closed reservoirs are only (1.6%). Low-productivity lands and lands of other functional purpose occupy over 2.1% of the entire territory of the Ukrainian Pre-Carpathians. A special group of land categories is formed by lands of nature protection, health, recreational, historical and cultural purposes. The specificity of this category is that each of them compiles all the above categories, where they are accounted for in the structure. The share of these lands in the area under study is only 4.3% of the total area.

The fourth section "Eco diagnostics and Prospects for the Land Use of the Ukrainian Pre-Carpathians Resources" deals with the essence of economic and geographical diagnostics (EGD) of land resources, considering: the establishment of natural and landscape differentiation; assessment of resources and their separate components; determination of anthropogenic impact on the landscape; evaluation of the stability of landscape complexes to withstand anthropogenic stress; identification of

environmental state and assessment of its stability; development of recommendations for improving the ecological state of the territory. At the EGD of the territory, natural and economic differentiation was considered as a spatial reality, endowed with specific features that contribute or do not contribute to the identification of environmental problems of the development and the location of productive forces, as well as those of special value, the loss of which will lead to destabilization. The long-standing, partly irrational human economic activity associated with the use of land in the Ukrainian Pre-Carpathians causes deterioration of environmental conditions and the quality of its components has led to a decrease in the quality of natural resources and productivity. According to the intensity of anthropogenic impact, most of the lands under study belong to the human-modified ones. The selection of these criteria has become essential in conducting economic and geographical diagnostics, as a kind of reference point in determining the degree of change in the characteristics of land use. There is a need to introduce a new concept – eco-destructiveness that defines the change of ecologically important components of land resources under the influence of external factors and human activities.

Наукове видання

Сухий Петро Олексійович
Атаманюк Марія-Тетяна Миколаївна

ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕДКАРПАТТЯ

Монографія

Літературний редактор *О.В. Колодій*

Дизайн обкладинки *О.М. Кудрінська*

Підписано до друку 05.11.2020. Формат 60х84/16.

Папір офсетний. Друк різнографічний.

Ум.-друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 15,1. Тираж 50. Зам. 1017.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного
університету ім. Ю. Федьковича

58002, м.Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №891 від 08.04.2002 р.